

О. М. КОБРІЙ

**СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЯ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Проаналізовано суспільні причини змін наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у трактуванні змісту та досвіду загальнопедагогічної підготовки вчителя, її відповідності його майбутній фаховій діяльності. Соціальними чинниками такої підготовки в окреслений період були поширення гуманістичних поглядів та демократичних перетворень у вищій освіті, розвиток у ній політехнічного напрямку, відродження української національної ідеї, виникнення соціопедагогічних комплексів тощо.

Ключові слова: загальнопедагогічна підготовка вчителя, соціальні чинники, демократичні перетворення, кінець ХІХ – початок ХХ ст.

О. М. КОБРІЙ

**СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ
УЧИТЕЛЯ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ СТ.**

Проанализированы общественные причины изменений в конце ХІХ – начале ХХ ст. в трактовке содержания и опыта общепедагогической подготовки учителя, её соответствия его будущей деятельности. Социальными факторами этой подготовки в очерченный период были распространение гуманистических взглядов и демократических преобразований в высшем образовании, развитие в нём политехнического направления, возрождение украинской национальной идеи, возникновение социопедагогических комплексов и т. д.

Ключевые слова: общепедагогическая подготовка учителя, социальные факторы, демократические преобразования, конец ХІХ – начало ХХ ст.

О. М. КОБРІЙ

**SOCIAL FACTORS OF GENERAL TEACHER TRAINING AT THE END OF THE
19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES**

This article analyzes social causes of changes at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries in the interpretation of the nature, content and experience of general teacher training, its compliance with students activities in the future. Social factors of such training in the specified period were propagation of humane ideas and democratic transformation in higher education, the development of a polytechnic direction, revival of the Ukrainian national idea, the emergence of social and educational subsystems etc.

Keywords: general teacher training, social factors, trends, democratic transformation, the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries.

Проблема визначення сутності загальнопедагогічної підготовки вчителя потребує вивчення генези її змісту та реалізації певного методичного інструментарію. Великий науковий інтерес у сучасному освітньому просторі викликає врахування теоретичних основ його формування, обґрунтованих у педагогічних працях учених, діяльність яких припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст.

Досвід загальнопедагогічної підготовки в Україні у цей історичний період функціонування вітчизняних ВНЗ, за висновком Н. Дем'яненко, не актуалізований та не впроваджений у практику сучасних закладів вищої педагогічної освіти [4, с. 25, 35]. Оскільки у визначенні стратегічних напрямів та істотних змін у вищій освіті України найперше треба ураховувати сучасні реалії, то необхідна широка спеціалізація студентів, що означає зміну освітніх цілей стосовно професійного самовизначення в умовах навчання і виховання та міжкультурної взаємодії, які забезпечують розвиток студентів і побудову фундаментального,

практичного, варіативного змісту освіти. Як вважає І. Зязюн, передусім потрібна «передача досвіду, нагромадженого у професійному співтоваристві, педагогічної культури» [5].

За О. Абдуліною, загальнопедагогічна підготовка студентів є цілісним процесом, спрямованим на формування системи педагогічних знань, умінь, навичок, розвиток інтересу до педагогічної теорії і практики, творчого мислення тощо [1, с. 137]. До її змісту вчена включала такі компоненти: 1) фундаментальні знання в галузі педагогіки, які здобуваються при вивченні нормативних, обов'язкових дисциплін; 2) дисципліни за вибором, факультативи з урахуванням специфіки факультету; 3) самостійна робота студентів за інтересами, спрямована на розвиток творчих здібностей та індивідуального стилю роботи [1, с. 27].

В. Шахов доповнює визначені завдання підготовки вчителя забезпеченням наступності базової та неперервної педагогічної освіти [15, с. 20]. Тому в контексті загальної мети досягнення неперервної освіти називає такі педагогічні дисципліни, що забезпечують базову педагогічну освіту: «Педагогіку», «Методику виховної роботи», «Історію педагогіки», «Основи педмайстерності» [15, с. 20–21]. Поступове скорочення в динаміці загальнопедагогічної підготовки частки спеціальних дисциплін та нарощування можливості вибору студентами інших навчальних курсів створює сприятливі умови для забезпечення їхньої ґрунтовної педагогічної підготовки. Крім того, усі педагоги визначають самостійну роботу студентів як важливий компонент їхньої неперервної освіти.

Окремі аспекти оновлення змісту цієї підготовки у ВНЗ України у контексті нового соціального замовлення стали предметом науково-педагогічних досліджень щодо вдосконалення самостійної пізнавальної діяльності (М. Солдатенко), забезпечення її орієнтації на розвиток і виховання (Б. Степанишин [11]), побудови розвивального підручника (А. Фурман) і т. д. Розкриття сутності, принципів та критеріїв формування змісту освіти (В. Ледньов, В. Краєвський, І. Лернер [14]) стало основою сучасних розробок положень щодо підготовки вчителя у сучасних ВНЗ України (М. Вачевський [2], О. Вишневський [3], П. Гусак, Г. Кловак, В. Ковальчук [6], Г. Троцько та ін.), науково-методичної роботи (О. Сидоренко), інноваційної (І. Гавриш) та дослідницької (Г. Кловак, А. Степанюк [12]) діяльності, педагогічної творчості (С. Сисоєва, Р. Скульський) та ін.

Історичний період кінця XIX – початку XX ст. В тій частині України, що входила до Російської імперії характеризувався, як відомо, глобальними перетвореннями соціально-економічного змісту та суспільно-політичними суперечностями. Наукові відкриття та промислова революція буржуазно-демократичні та громадські рухи, активізація політичної діяльності тощо зумовили зміни і численні проекти суспільних перетворень та спроби їх здійснення, що вплинуло на своєрідність загальнопедагогічної підготовки вчителя, відповідне структурування системи та змісту вищої освіти.

Це був складний період для визначення ролі і місця педагогіки в навчально-виховному процесі середньої і вищої школи. За офіційним розпорядженням, лекції з педагогіки читають викладачі психології, хоча водночас продовжується розробка змісту загальнопедагогічної підготовки. До неї входили загальна педагогіка і дидактика, спеціальні методики та практичні заняття в гімназіях (курс педагогіки був або головним, або допоміжним) [4, с. 24–25]. Значна потреба у шкільних учителях зумовила започаткування нових форм вищої педагогічної освіти: педагогічних інститутів (1811–1859) і педагогічних курсів (1860–1867).

Однак наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., за О. Черкасовим, було характерним скорочення усієї загальнопедагогічної підготовки вчителя – аж до ліквідації її в університеті (поступово в ньому час на викладання педагогіки зменшується до 1 год. в тиждень і лише окремі теми з педагогіки включають до змісту курсів з філософії, психології, логіки). Згодом викладачі філософії порушують питання про відокремлення курсу педагогіки від філософії (1877), тому самостійне викладання цього курсу поновлюється або викладається лише для вчительських стипендіатів.

На початку XX ст. продовжується тенденція до виникнення соціопедагогічних комплексів. Перший з них був створений у 1908 р. в Київському Фребелівському педінституті (до нього ввійшли дитячий садок, початкова школа, притулок для дітей, амбулаторія педагогічної патології, педагогічна амбулаторія, народні школи, вище початкове училище). Окрім прагнення до єдності теоретичної і практичної підготовки вчителя та посилення ролі педагогічної практики, зароджувалися тенденції європеїзації, соціалізації теоретичного та

практичного компонентів підготовки, політехнізації всіх різновидів практики, українізації та інтеграції педагогічних дисциплін. Прообразами сучасних елективних навчальних курсів Н. Дем'яненко вважає такі дисципліни, як «Історія педагогічних теорій початку XIX ст.», «Гімназійна педагогіка з коротким історичним нарисом педагогічних напрямків від епохи Відродження до новітнього часу», «Огляд педагогічних теорій XVIII ст.» та ін. [4, с. 35].

Педагогіка починає усвідомлюватися як самостійна навчальна дисципліна, хоча здебільшого під цією назвою розуміють передовсім теорію виховання. Зазвичай, обов'язковими компонентами теоретичної загальнопедагогічної підготовки вважалися наука про виховання, історія педагогіки, дидактика, училищезнавство, часткові методики, психологія, які передбачали винятково авторське розроблення їхнього змісту, визначення практичної складової загальнопедагогічної підготовки, пошуки оптимальної моделі організації навчального процесу.

Складовими педагогічної практики вважалися психологічні спостереження, відвідування уроків учителів з їхнім наступним обговоренням, чергування у школах, пробні уроки, конференції. У практичній загальнопедагогічній підготовці повсюдно реалізовувався принцип політехнізму, що свідчило про розвиток політехнічного напрямку змісту загальнопедагогічної підготовки вчителя. За свідченнями М. Пантюка, на початку XX ст. загострилася дискусія щодо проблеми викладання та вивчення педагогіки: з'ясовуються особливості впливу на зміст виховання соціальних обставин (П. Блонський), аналізується зміст підготовки вчителя у Київському Фребелівському інституті (І. Сікорський), розгортається діяльність науковців щодо формування ґрунтовної педагогічної концепції підготовки майбутнього вчителя до виховної роботи [8, с. 51]. Пропонується курс педагогіки для учительських інститутів, педагогічних класів жіночих гімназій (М. Демков).

На початку XX ст. С. Єфремов, Я. Мамонтов, С. Сірополко, Я. Чепіга та інші учені-педагоги активно пропагували передовий зарубіжний досвід, захоплювалися ідеями реформаторської педагогіки. У Харківському університеті вводяться спецкурси за педагогічними персоналіями, читається «Загальний огляд педагогічних теорій XVIII – XIX ст.». У 1904 р. розпорядженням міністерства народної освіти педагогіка в університетах відновлюється як обов'язковий предмет для студентів історико-філологічних факультетів. Поряд із релігійною, філософською і прагматичною вмотивованістю загальнопедагогічної підготовки цього періоду в її змісті розпочинає активно утверджуватися професійна психолого-педагогічна мотивація.

Українська наука й освіта, зазвичай, активно долучалися до світового досвіду. Апогеєм цього процесу стало видання книги О. Музиченка «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці» (1913), яка закликала до демократизації навчальних закладів і перебудови освітньої галузі. Здійснюється спроба ознайомлення українських педагогів із положеннями експериментальної педагогіки. У 1920-і роки радянський педагогічний журнал «Шлях освіти», який був поширений за кордоном і порівнював освіту в Україні із зарубіжного, також пропагував численні новаторські ідеї [13, с. 4 – 5]. Педологія, реформаторська педагогіка, які переносили акцент у навчанні і вихованні безпосередньо на дитину, забезпечували впровадження європейської традиції.

До 1917 р., як відомо з історії, відбувається криза системи педагогічної освіти, здійснюється жорсткий міністерський контроль (бюрократизація мети та змісту освіти, насадження консервативних принципів організації навчального процесу), однак у зв'язку з посиленням громадсько-педагогічного руху простежуються тенденції стабілізації, поєднання теорії з практикою, соціальної орієнтації у підготовці вчителя [4, с. 35], а також створюються нові концепції педагогічної підготовки (С. Ананьїн, В. Зеньківський, О. Музиченко та ін.), удосконалюються методики, розробляються навчальні програми (В. Гельвіг, Т. Лубенець, І. Сікорський).

Предметна система навчання, яка ставила в центр навчального процесу особистість студента, передбачала включення до системи педагогічних дисциплін таких курсів, як «Педагогіка», «Наука про виховання», «Дидактика», «Історія педагогіки», окремих методик. У них посилювався зв'язок із соціумом, теоретична підготовка доповнювалася практикою, тому зміст загальнопедагогічної підготовки мав соціальне спрямування. Перебудова вищої педагогічної освіти після 1917 р. пов'язана здебільшого з утворенням різних учительських курсів, у т. ч. курсів українізації. Викладання дисциплін педагогічного циклу в цей період передбачало розподіл на два головні блоки: загальний та спеціальний. Теоретична загальнопедагогічна підготовка, що входила до першого блоку дисциплін,

характеризувалася інформативною насиченістю, а її зміст формувався кожним педагогічним навчальним закладом зокрема.

Загальнопедагогічна підготовка вчителя, особливо в теорії виховання, була позначена впливом національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921рр. Розробниками програм педагогічних дисциплін були Г. Ващенко, Б. Грінченко, Т. Лубенець, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, які виборювали ідеї українізації та етнізації освіти і виховання. Відтак історично склалися різні підходи до визначення змісту освіти, окреслювалися різноманітні шляхи його оновлення. У 20-і роки ХХ ст. окрім українізації впроваджувався метод проектів, навчання проводилося за комплексними темами, що об'єднували цілі галузі знань (природа, праця, суспільство) і передбачали реалізацію міжгалузевих зв'язків.

Система вищої педагогічної освіти в радянській Україні, до якої ввійшли також трирічні педагогічні курси (в 1925 р. реорганізовані у педагогічні технікуми), забезпечувала розвиток загальнопедагогічної підготовки вчителя щодо соціального виховання колективу дітей. У цей час створювались програми, інноваційні моделі підготовки, урізноманітнювалися предмети педагогічного спрямування, види практик. З утвердженням ідеї «єдиної трудової школи» пов'язано визначення провідної ролі предметів педагогічного циклу у становленні особистості вчителя.

Освітня політика, а отже, і загальнопедагогічна підготовка вчителя, визначалися «Декларацією про соціальне виховання дітей» (1920). Особливістю цього періоду стало посилення уваги до вивчення сучасних педагогічних течій і водночас її послаблення щодо курсу «Історія педагогіки». Характерним було звернення до прогресивної зарубіжної педагогічної думки, європеїзації змісту загальнопедагогічної підготовки вчителя, органічне впровадження ідей планетарності (курси «Зарубіжні педагогічні течії», «Сучасні течії в західноєвропейській педагогіці», «Установи для дітей на Заході і в нас»). Зароджується мистецько-педагогічне спрямування такої підготовки через діяльність студій драматизації, дикції, образотворчого мистецтва, гуртків, педагогічних кабінетів, які слугували ефективними формами для оволодіння студентами педагогічною технікою та прикладними вміннями. Усе це позначалося на змісті педагогічної перепідготовки вчителів.

Проект української радянської системи освіти (Г. Гринько) у 1920 р. спрямував зусилля українських педагогів на демократизацію змісту освіти, подолання формалізму і схоластики, пропонував вивчати життєві процеси, виявляючи самостійність та ініціативність. Комплексна система навчання, Дальтон-план, метод проектів, спроби класифікації самостійних робіт, застосування у школі дослідницьких методів навчання створювали умови для формування демократичних уявлень про зміст освіти. О. Залужний, В. Протопопов, І. Соколянський та інші представники Харківської школи педології зробили вагомий внесок у справу демократизації освіти, на практиці втілюючи ідеї експериментальної педагогіки (видавали єдиний у Радянському Союзі журнал з експериментальної педагогіки).

Водночас цей період став початком репресивних дій комуністичної влади проти педології як науки і навчальної дисципліни та її представників, що значно збіднило й обмежило розвиток гуманістичного напрямку змісту загальнопедагогічної підготовки. З іншого боку, західна культурно-освітня модель організації освіти, як зазначає О. Сухомлинська, була визнана основною тогочасним наркомом освіти України Г. Гриньком та головним редактором «Шляху освіти» М. Амстерманом [13, с. 6].

Завдання побудови нової демократичної школи полягало, за словами С. Русової, «не в тому, щоб випустити доброго теслю чи слюсаря, а в тому, щоб дати дітям змогу своїми фізичними силами ознайомитися з усіма потрібними в житті знаряддями» [10, с. 25], що ставило перед педагогами завдання розвитку тих здібностей, які становлять підґрунтя підготовки дітей до самостійного життя. При цьому педагог зазначала, що «найсильнішим життєвим змаганням» є прагнення до самодіяльності, гри та праці [10, с. 20].

Якщо до 1920 р. у розвитку педагогіки не простежували ідеологічних обмежень щодо засвоєння зарубіжного досвіду, то пізніше ідеологія зайняла домінуюче місце в суспільній свідомості. Деякі представники української інтелігенції, що проживали в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст., емігрували спочатку в Галичину (де були значно кращі умови для поширення прогресивних ідей), а потім – в Західну Європу. Зокрема, С. Сірополко, С. Русова, М. Ваврисевич та інші педагоги на початку 20-х років ХХ ст. виїхали за кордон, прагнучи свободи висловлювань та реалізації своїх педагогічних ідей.

Основою системи виховання на початку періоду «соціалістичної індустріалізації» та «курсу на колективізацію сільського господарства» проголошувалася педагогіка колективізму (виховання особистості в колективі і через колектив), а отже, відбувався подальший інтенсивний розвиток соціально перетворювальних і раціоналістичних ідей у загальнопедагогічній підготовці вчителя. Відповідно до рішень Третьої Всеукраїнської конференції з педагогічної освіти (1924 р.), теоретичні дисципліни в навчальному плані педагогічних ВНЗ розподілялися за трьома основними циклами: природничим, педагогічним та соціально-економічним. Кожен із циклів передбачав досягнення єдності теорії і практики. Основні зусилля скеровувалися на створення курсу педагогіки, який би влаштував усіх, що призвело до визначення таких його складових: «Дидактика», «Теорія виховання» і «Школознавство». Простежується тенденція до уніфікації навчальних програм і планів, їхньої раціоналізації.

За даними, М. Пантюка, у 20-х рр. ХХ ст. у вітчизняних закладах вищої освіти велика увага приділялася підготовці вчителя сільської школи, збільшувався набір студентів для педагогічної підготовки, змінювалися її пріоритети та соціальна значущість учительської професії [8, с. 82–83]. Формується також система педагогічної перепідготовки вчителів [8, с. 85].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. починає формуватися система неперервної виробничо-педагогічної практики, а отже, відбувається активне становлення практичного компонента загальнопедагогічної підготовки вчителя, що сприяло розвитку тенденції до удосконалення політехнічного напрямку підготовки та досягнення єдності педагогічної теорії і практики. Однак у 30-і роки ХХ ст. тоталітарний більшовицький режим заборонив не лише теорії, які підтримували гуманізм і християнський ідеалізм, а й усі демократичні ідеї, пов'язані з теорією вільного виховання, ключовими положеннями педології. Демократичний пошук у педагогіці й освіті був згорнутий, затиснутий у рамки циркулярів та інструкцій, а кожна прогресивна ідея «поступово змістилася до наполегливості в оволодінні вказаним матеріалом за інструктивними зразками» [9, с. 17].

Створення у 30-і роки ХХ ст. самостійних предметів (педагогіки, історії педагогіки), єдиної навчальної програми, розробка першого підручника з педагогіки (М. Пістрака), навчальних посібників, якими слугували праці С. Ананьїна, П. Блонського, О. Музиченка, А. Пінкевича та інших науковців, започаткували структурування педагогічних дисциплін, що передбачало відповідне змістове наповнення. Однак тривалий час підготовка педагогів також проводилася без належного обґрунтування [7]. Шкідливою вважалася орієнтація на індивідуальні особливості людини, розгляд її як активного творця цієї індивідуальності, визнання ролі спадковості в людському розвитку тощо. Забороненою стала комплексна система навчання, яка змінила традиційний зміст освіти та набула значного поширення у 20-і роки ХХ ст.

Отже, розвиток суспільно-політичного життя в Україні в перші десятиліття ХХ ст. зумовлювався спочатку національно-визвольними змаганнями українського народу, відродженням української національної ідеї, політикою українізації, а потім – існуванням радянської України в складі СРСР, професіоналізацією змісту освіти, посиленням репресивного курсу на побудову соціалізму тощо. Така різноплановість розвитку вітчизняного суспільно-політичного руху у вказаний період забезпечила ідеологічну заангажованість педагогічних дисциплін у тогочасних ВНЗ. В радянську епоху зміст вищої педагогічної освіти зводився до формування ідеалістичного комуністичного світогляду.

Ідеологічні обмеження, які активно впроваджувалися в радянській Україні, унеможливили розвиток гуманістичних і демократичних ідей щодо загальнопедагогічної підготовки вчителя. Існувала мінімальна можливість будувати гуманістичний, демократичний, зорієнтований на національні цінності зміст освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдуллина О. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1984. – 208 с.
2. Вачевський М. В. Теоретико-методичні заасади формування у майбутніх маркетологів професійної компетенції : монографія / М. В. Вачевський. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 364 с.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студ. вищ. навч. закладів / О. Вишневський. – 2-е вид., доопрац. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. – 608 с.
4. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Н. М. Дем'яненко. – К., 1999. – 40 с.

5. Зязюн І. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти / І. Зязюн // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 25. – С. 13–18. – [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/853/1/05ziasno.pdf>
6. Ковальчук В. Ю. Професійна та світоглядно-методологічна підготовка сучасного вчителя: модернізований аналіз / В. Ю. Ковальчук. – К. – Дрогобич: Коло, 2004. – 264 с.
7. Народное образование. Основные постановления, приказы и инструкции. – М.: Учпедгиз, 1948. – С. 81–84.
8. Пантюк М. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи: історико-педагогічний аспект / М. Пантюк. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. – 398 с.
9. Пилипчук В. Проблема активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України (1917–1937 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. Пилипчук. – К., 1994. – 21 с.
10. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа: вступ. лекція на кафедрі педагогіки / С. Русова. – Катеринослав–Ляйпціг: Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. – 53 с.
11. Степанишин Б. Навчання – не самоціль, а розвиток і виховання (зміст освіти) / Б. Степанишин // Рідна школа. – 1997. – № 3 – 4. – С. 40–44.
12. Степанюк А. В. Розвиток дослідницьких умінь студентів як складова професійної підготовки майбутніх учителів природничого профілю / А. В. Степанюк, Н. В. Москалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 33–38.
13. Сухомлинська О. Історико-педагогічний прооцес: нові підходи до загальних проблем / О. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.
14. Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В. Краевского, И. Яковлевича Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – 352 с.
15. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект / В. І. Шахов. – Вінниця: Едельвейс, 2007. – 383 с.